

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Elena Urbancová

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Mira Nábělková, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Urbancová, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

PISÁRČIKOVÁ, M.: Z jazykového majstrovstva noviel Mila Urbana	97
HORÁK, G.: Prirovnania v povestiach Pavla Dobšinského	103
KAČALA, J.: Slobodníckove spomienky na paragraf	108
POVAŽAJ, M.: O názvoch Čechy a Česko	114

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Ntreba mu dierky do nosa dlabat'. G. Horák	121
---	-----

ROZLIČNOSTI

Podstatné mená typu <i>diagonála</i> a <i>penta-gonála</i> . J. Horecký	123
---	-----

SPRÁVY A POSUDKY

Zas o krok bližšie k cieľu. D. Kollár	125
---------------------------------------	-----

SPYTOVALI STE SA

Mate starosti s wattmi? A. Ferenčíková	128
--	-----

Z jazykového majstrovstva noviel Mila Urbana

MÁRIA PISÁRČIKOVÁ

Desiate výročie smrti Mila Urbana (* 24. 8. 1904 Rabčice – † 10. 3. 1982 Bratislava) je príležitosťou znova si oživiť jeho dielo, hoci aj len skromným pohľadom na jazyk jeho jedinečných noviel. Dnes je už totiž celkom jasné, že dielo Mila Urbana patrí k vrcholom slovenskej prozaickej tvorby dvadsiateho storočia a sám autor k najväčším majstrom slovenského slova.

Prameňom nesmiernej pôsobivosti Urbanových noviel je predovšetkým autorovo videnie sveta, jeho chápanie základných hodnôt života, najmä mravnosti, ako aj postoj k smrti. Keďže do sveta jeho hrdinov vstupujeme prostredníctvom jazyka, je len prirodzené, že tento sprostredkovateľ umeleckého zážitku tvorí neoddeliteľnú súčasť umeleckého majstrovstva. Preto predmetom nášho záujmu bude práve jazyková stránka Urbanových próz, a to predovšetkým jej dominantné znaky. Budeme si ich všímať v novelách, ktoré súborne vyšli v r. 1965 pod názvom *Výkriky bez ozveny* a ktoré predstavujú Urbanovu novelistickú tvorbu z dvadsiatych, resp. zo začiatku tridsiatych rokov. Hodno pripomenúť, že autor prvé z nich písal už ako šestnásť- či sedemnášťročný a že už tieto rané novely obsahujú hlavné prvky Urbanovho majstrovstva, ktoré potom tak hojne uplatnil v románe *Živý bič* a v ďalších prózach. Aj z jazykovej stránky ide o umelecký koncentrát, kde reč plynie akoby vo svojej optimálnej podobe.

Čím vlastne upútava Urbanov jazyk dnešného čitateľa? Azda na prvom mieste bohatou a originálnou metaforickosťou. Hoci je ňou miestami text priam presýtený, nezunúva sa a nezastiera zmysel povedaného – naopak,

svojou jedinečnosťou a aktuálnosťou čitateľa celkom pohlcuje. V *Rozprávke o Labudovi* sa nekonečný a ničivý dážď opisuje takto: *Mrholilo, ale tak dotieravo a neprestajne, že sa povetrie premenilo na obrovské more hmly, ktorú vietor poskrúcal do kotúčov a váľal po zemi. Neurčito, bezmocne sa v nej zviľjali chladné, rozmočené chodníky, nad ktorými smutne viselo vodou zatážené obilie. Na grúňoch čierne, zlepený les unavene mlčal a odporná, klzká zem, ktorá všetko niesla, vyvolávala pocit nekonečna.* (100) K metaforám, ktoré sú založené na jednoduchej podobnosti, patria takéto sýte obrazy: *Po vŕškoch ležali strapaté čepce žltého svetla.* (39) – *Ludkovia! Výkrik sa zastavil vo vzduchu a zadusený spadol na zem.* (166) Zo všetkých druhov metafor Milo Urban azda najčastejšie využíva personifikáciu čiže zosobňovanie (t. j. na veci, prírodné javy a pod. prenáša vlastnosti a činnosti ľudí), príp. animizáciu čiže oživovanie (na veci prenáša vlastnosti alebo činnosti živých bytostí). Účinnosť takýchto metafor zvyčajne znásobujú veľmi svojské prirovnania. Zo spomínanej *Rozprávky* a *Labudovi* hodno odčitovať virtuóznú pasáž o tom, ako vietor rozmetal Labudovu chalupu:

Prišiel na jeseň, pomaly, opatrne od západu, chcel prejsť na privarovské polia, ale zavádil o Labudovu chalupu a zarazil sa. Mlčky presedel celý večer; v noci vstal, sťa zlodej sa pritisol k oknu, zaklopal, potom zatriasol ním a cúvol sťa samopašný chlapec do poľa. Keď mu nik neodpovedal, oprel sa o dvere. Nepovolili. Preto sa vrátil. Sadol si na kopec, kde sedával Štefan Labuda, zaškrípala zubami, potom rozzúrený odbehol do poľa, váľal sa, spieval, no vrátil sa znova, uderil do dverí a zavyl ako pes. Nedbajúc už na nič, zúrivo sa vrhol na dom. Objímal ho, triasol ním, trepal doskami, rozhadzujúc ich na všetky strany.

Nakoniec naďabil na štít, a tu sa zastavil. Bola tam doska, ktorú Labuda zabudol pribit'. Ohmatal ju neviditeľnými rukami, zalomcoval ňou a lomcoval tak dlhó, až ju odtrhol a šmaril o zem.

A tu sa víťazne zasmial. (101)

U Urbana akoby nejestvovala hranica medzi človekom a prostredím: *Domy kývali naňho a volali ho, zem sa smiala a líškala sa mu ako sýta mačka.* (265)

Ak sme už v súvislosti s metaforou spomenuli prirovnanie, treba zdôrazniť, že aj tento jazykový prostriedok patrí k veľmi výrazným autorovým umeleckým zbraniam. Prirovnanie J. Mistrík (1985, s. 139) v porovnaní s metaforou charakterizuje ako elementárnejší, explikatívnejší spôsob vyjadrovania. Toto konštatovanie sa potvrdzuje na každej stránke Urbanových noviel, pričom autor využíva všetky typy prirovnaní, t. j. názorné, ktoré zdôrazňuje, zveličuje isté vlastnosti, ďalej intenzitné, sledujúce intenzitu alebo stupeň vlastnosti (príp. činnosti) a napokon estetické prirovnanie s funkciou umocňovať estetické pôsobenie. A hoci Urban sporadicky využíva aj ustálené (lexikalizované) prirovnania, jeho najväčšie

majstrovstvo sa jednako prejavuje v originálnych, svojsky videných vyjadreniach, v ktorých sa najviac prirovnáva k obyčajným veciam, obklopujúcim postavy noviel; sú to však vždy nečakané a veľmi svieže obrazy. Z ustálených prirovnaní možno spomenúť prípady ako *držal sa jej ani kliešť, skláňal sa nízko ani splašená hus, ostrý ako britva, slová hustli ako smola, zamračený sťa noc, utiahol sa ako zahriaknutý pes, roznieslo sa to ako oheň, hľadá ako práve uliahnuté teliatko na nové vráta, rozbíkali sa ako podráždené osy, sedíš ani poleno, spitý ako snop, stojí ako kolom ovalený, kráča zamračený ako hrom* a pod. Svojské prirovnania Urban využíva veľmi účinne ako novelisticky skratkovitý prostriedok namiesto obsírných, zdĺhavých opisov. V novele *Priepasť* napríklad podáva priam hmatateľný portrét mladej dedinskej dievčiny zemitými prirovnaniami, sústredenými na jej nohy: *raz v nich vidí bukové poriská, inokedy bukové stĺpy alebo mocné hnedé korene. Celú dievčinu – Anicu – prirovnáva k horiacemu snopu: Zdravé, slnkom opálené nohy, lesknúce sa sviežosťou ako bukové poriská, prikladala k zemi pomaly, ticho, lebo bosá bola skoro vždy.* (217) – *Klan sa oprel o studňu; bezradne hľadel za ňou, ako sa kolísala v širokých krížoch, ako napatné ruky držali putne a nohy, podobné dvom bukovým stĺpom, sa zapierali do zeme.* (220) – *Červené oplecko s bielymi kosičkami temer horelo na nej, sukňa z belasého kanafasu sa nadúvala ihravým horským vetričkom a dve nohy ako dva mocné hnedé korene sa vpíjali do zeme.* (223) – *[Klana] úžasne vábilo myslieť na laz, na Anicu, podobajúcu sa horiacemu snopu, a na ten opájajúci bozk.* (224)

V Urbanovom jazyku sa preplietajú všetky spomínané typy prirovnaní, pričom ťažko jednoznačne určiť, kedy v prirovnaní dominuje názornosť nad estetickou funkciou a kedy prevažuje zámer zdôrazniť intenzitu vlastnosti alebo deja nad čistým pôsobením krásy obrazu. O Urbanových prirovnaniach možno povedať, že estetické je v nich prítomné vždy. Stačí sa do nich začítať:

Slnko už visí nad Vonsovcom ako nadutý krvavý mechúr. (48) – *Súmrak, ktorý sa ako rieka rozlieval po doline.* (88) – *... zavolať desivým, nezvučným hlasom, ktorý nezachytíš uchem – ktorý sa prevalí dušou ako ľadový prievan.* (133) – *... tiekli mu [slzy] po líkach ako dve kvapky, čo búrka šmarila do okna.* (209) – *[Nálepkuľa] behala po dedine ani pŕhľavou podšitá.* (105) – *[Hlas] jemný sťa polnočná oblaha.* (180) – *Ruka s kvetovaným hrmcom klesla pozdĺž tela, oči sa rozšírili a smädne vpili do Klanových perí a viseli na nich sťa dve smädne pijavice.* (219) – *Drží ju a hľadá na ňu ako vlk z maku.* (246) – *Duša chudobného človeka je ako veža a starosti v nej ako netopiere, keď na ne zima zaľahne.* (256) – *Mal dievku peknú ako ma-*

lina za rána alebo jahoda v hustej tráve... (227) – ... keď zastala medzi inými, radostná, svieža ako biela húska, tu ju ľudia temer očami jedli. (227) – ... svetlo ako vyplazený žeravý jazyk sa prevesilo cez plot. (42) – Drozdy ako samopašní mládenci pohvizdovali na seba. (19)

Kým uvedené prirovnania nesú v sebe istú dávku štylizovanej obraznosti, iné sú konkrétnejšie, priamejšie, t. j. bezprostrednejšie súvisia so životom dedinského človeka, ktorý je centrom Urbanových noviel:

– A sám ... ako medveď v diere. (10) – Bolo by ti ani plchovi v komore. (10) – Sám, opustený ako prst, ako krpec pod lavicou. (13) – Šteklil ju ani roháč smu. (17) – [Veselá chlapina] ... kráčala nevrlo ako medveď z paše. (22) – [Pohľad] blikal ako sviečka v začadenom lampáši. (22) – Hodili sa na Jaška ako psi na diviaka. (31) – Pod hmlistou, zamračenou oblohou domy stáli ako veľké hŕby hnoja. (175) – ... zástup cestou rastie, pribúda ho ako cesta na vahane. (236)

Ďalšou výraznou črtou jazyka Urbanových noviel je bohaté využívanie neosobných slovíčok a neosobných konštrukcií. Súvisí to so spisovateľovým svetom, v ktorom sa to hlavné odohráva pod povrchom viditeľných vecí, so svetom, ktorým hýbu prírodné, často neznáme deje a tajomné sily a v ktorom centrom diania sú duševné stavy postáv. Na pomenovanie takýchto dejov sa v slovenčine používajú neosobné slovesá, prípadne neosobné tvary osobných slovíčok (porov. Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 401). Autor s obľubou ruší intenciu osobného slovesa a mení ho na neosobné sloveso, prípadne na neosobný významový variant (porov. Kačala, 1989, s. 106), čím pridáva pečať tajomnosti, predstavu nadvlády vyšších síl nad osudom človeka: Cestu dolinou v noci zavialo. (25) – Zakrádalo sa k ránu, keď vstal. (35) – ... Plánkovi rozmliaždilo nohy a Gmáča tak pritislo o peň, že mu hneď mozog z hlavy vyšplechol. (106) – Keby ste sa vtedy s tými vecami nebolí ťahali ... – Never! Aj tak by ma bolo uložilo. (160) – Hlucho, otupno bolo po ňom, takže mu až zubami zacvakalo. (162) – Schmúrnel len a ohlo ho. (171) – Kdesi páchlo stajňou, dobytkom, kdesi štekali zlostní psi ... (176) – V očiach mu zahorelo zlobou. (189) – Snehu tej zimy navalilo vyše miery. (261) – Triesky zbeleli vo vrtošivom tanci veselých plamienkov, buchlo iskrami. (18) – S rovnakým alebo podobným umeleckým zámerom Urban využíva neurčité zámeno *čosi* vo funkcii podmetu, čím opäť zdôrazňuje neznámo a tajomno: Čosi ich opantávalo, čosi sa medzi nimi zauzľovalo ... (16) – Čosi ho zdrapí za chrbát, tlačí von a on ide. (19) – Ale tu ho čosi zdvihlo. (29) – To mi len ruky čosi stiahlo a sotilo ma k tebe. Porobenina. (34) – Zahľadený na ňu, mal pocit, že pri srdci sa mu čosi zdvihlo, preniklo k hlave a stislo ju silou železných ramien. (178) –

... zaskučalo čosi v ňom a tak ho ohúrilo, skrušilo, že ruka bezmocne klesla na posteľ. (187)

Milo Urban je vo svojich novelách jazykovo úsporný, priam úzkostlivo váži každé slovo, akoby sa bál, že čo i len jedno slovo navyše alebo na nesprávnom mieste poruší napätú niť rozprávania. Preto necháva veci aj nedopovedané, iba naznačené, na čo využíva gramaticky i významovo nedokončené vety: Čože by som... Tuto ... Trochu trávy... (8) – Pomaly aj hovoriť zabudneš. A bez reči ... (10) – On by šiel za ňou do teplej izby a tam ... (11) – Keď ju privinul k sebe, zdalo sa mu, že to bude naveky, no žiaľbohu ... (16) – To tak vyzerá, že je čudák, nevládny človek, že ani milého slova nevie povedať. A to zas ... Nie. Veď on by aj, keby ... Ale dievka ... (218)

Skutočný gejzír tvorivosti a jazykovej vynachádzavosti pozorujeme u Urbana pri výbere slovíčok v uvádzacích vetách. Je to tak v celom diele, no táto jeho umelecká potencia sa naplno odokryla už v novelách. Slovesami v uvádzacích vetách vie autor vyjadriť to, čo by sa o hovoriacom muselo opisovať veľmi zoširoka, a týmto jediným slovom vie ožiarit' celú scénu, vyjadriť náladu, zachytiť atmosféru. Pravdaže, výber toho pravého slova patrí do tajomnej sféry umenia slova. Dajme prehovoriť autorovi:

– Čiaže si? – Mamina, – brnkla smiechom. (9) – To veru nepoviem! – odstrihla. (9) – ... hanblivo trúsila: – A to ma naozaj nepoznáte? (9) – Stojíš?! – zahečal Jašek výstražne. (12) – ... Nik ma nechce. – A už ste sa spýtali niektokej? – škrabne skúmavo. (13) – To je robota? Fúj! Taký chlap... – To by si ty mala, – vyčľaplo z neho nevdojak. (20) – ... pokojne vystrekol cez zuby. (81) – Miernejšie dotiahla: – Choď len a poobzeraj sa. (88) – Čo? – cvrkla zdola, lebo nevedela, o čo ide (148) – Pochválen ... I čo? – pohodil očistom. (153) – – Richtár Kolena, ktorý si to najprv uvedomil, sa zasmial a dlbol: Prečo ste neostali doma? (155) – Zabitý, – mrvil Oleň medzi zubami. (168) .. Že nie ... ? A od kohože je ? – rozťahoval. (201) – On sa vláčil po šopách za ňou, – dotínal Ondrej. (201) – Kdeže, kde pán učiteľ? – zatriebrilo sa vo vzduchu. (222) – Vedel som, že umrie – roztriasal kostolník. (131) – Hlupák – šmaril za ním dodatočne. (131)

Pokračovať v príkladoch by sme mohli veľmi dlho, no Urbana by sme sotva pristihli zopakovať to isté uvádzacie slovo. Ba azda by sme v jeho texte nenašli ani to najbežnejšie a najobyčajnejšie – *hovoriť, povedal*; jeho postava či postavica raz *vybuchne, vyjachce, inokedy utne, uroní, rána, odbíja, švihne, sype, prisvedčí, zaprieči, zaprosí, fufne, snorí, drobí, váhavo zakrúži* atď. A keďže Urban vie, že v pozícii slovesa v uvádzacej vete môže byť aj iné sloveso ako len sloveso hovorenia (porov. Pisárčiková, 1978, s. 213), jeho fantázia nepozná hraníc.

V používaní, resp. v hromadení synonym je Urban vo svojich novelách prekvapujúco striedmy. Neznačí to, že by tento štylisticky účinný prostriedok vôbec nevyužíval, ale v porovnaní s jeho románovými dielami, v ktorých

sa synonymické rady neraz až samoúčelne hromadia, je v novelách táto zložka vzácnne vyvážená. Lexikálnu synonymiu tu využíva viac na striedanie, neopakovanie výrazu ako na hromadenie v radoch. A ak aj kladie synonymné (resp. antonymné) výrazy k sebe, zosilňuje tak estetické pôsobenie textu zvukovosťou, hudobnosťou slov: *To len pod tebou v tme sa čosi hýbe, šerudí, prtí.* (52) – *Zvuky sa predbehujú, naháňajú ako deti, smejú sa i plačú, potom sa pomaly vzdalujú, miznú ...* (86) – *Znezrady zmeravel, zmrazil.* (173) Na zvukovú, hudobnú stránku slova dbá Urban aj inokedy; preto si vyberá zo slovnej zásoby aj slová zriedkavé, neošúchané: *predmety ľadoveli* (185), *hlasy nevdojak striezveli* (188), *cesty zblatnateli* (201), *tam ho zostrašilo* (204), *nocí sa roztekali v teplej tme* (221), *tí, čo v nich spali, duželi* (221), *svet jasnie* (222). Autorovo umenie akoby sa sústreďovalo na sloveso. Ním nielen pohýna dej, ale predovšetkým majstrovsky vykresľuje nálady či duševné stavy hrdinov a vŕahuje čitateľa priamo do víru diania. Veď či možno ostať chladný pri beznádejnom žiali Jaška Kutliaka, ktorý si svoju bolesť vylial do zúfaleho tanca? – *Ruku položil na husle a skrúkol: "Od zeme!" Tu letkom čosi zanôtil. Mládenec podchytil, on luskol prstami, zvýskol ani žrebec a zľahka si priklukol. Ukazovalo sa, že už tak ostane, no v nasledujúcej chvíli vyletel ako guľa do vzduchu, udrel pästou o trám, až sa lampa zatrasla, skrútol sa v povetrí a zas bol pri zemi.* (30)

Nebolo naším cieľom hodnotiť jazyk noviel Mila Urbana – ten už dávno zhodnotil čas. Chceli sme upozorniť iba na niektoré výraznejšie znaky jeho jazyka (originálne metafory, prirovnania, syntaktické prostriedky neosobných slovies a neosobných konštrukcií, bohatosť slovies v uvádzacích vetách, využívanie synonym, postavenie slovies), hoci si uvedomujeme, že to hlavné, čím pôsobia Urbanove novely, ostáva tajomstvom umenia. Pozačierali sme preto do jeho majstrovskej reči najmä s úmyslom potešiť sa bohatstvom a krásou umeleckého slova a skromne zložiť hold nášmu veľkému spisovateľovi.

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Panská 26, Bratislava

LITERATÚRA

- KAČALA, J.: Sloveso a sémantická štruktúra vety. Bratislava, Veda 1989. 252 s.
MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 584 s.
Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

PISÁRČIKOVÁ, M.: Synonymia slovies v uvádzacích vetách. Slovenská reč, 43, 1978, s. 210–216.

URBAN, M.: Výkriky bez ozveny. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1965. 288 s.

Prirovnania v povestiach Pavla Dobšinského

GEJZA HORÁK

1. Porovnávanie patrí medzi základné poznávacie postupy. Zoznamujeme sa ním s vecami (v širokom zmysle) a zaraďujeme si ich vo vedomí. Výrazne sa uplatňuje najmä pri stretnutí s voľacím celkom novým, ešte nepoznaným. Pohľad na doteraz nevidené (nepočuté atď.) vyvoláva vo vedomí "staršiu" známu vec, ktorá má s ním isté podobné vlastnosti, a toto zistenie vyslovujeme v takýchto určujúcich opisných vetách: *Je to [okráhľe] ako tanier; Čudné zviera kŕkalo ako žaba...*

Uvedené náznakové opisné vety sú jazykovým vyjadrením výsledku procesu porovnávania vo vedomí a na rozdiel od neho ich voláme prirovnania. Rozumieme nimi jazykové útvary, a to vetné i nevetné niekoľkoslovné celky, ktoré sú svojím významom opreté o pozorovanie vzťahu vecí a pozostávajú z istých konštitutívnych častí. Zo školskej poetiky vieme, že prirovnanie má tri prvky: *comparandum*, porovnávané; *comparatum*, porovnávané (to, k čomu sa prirovnáva) a *tertium comparationis*, zistená podobná vlastnosť. J. Mlacek (1977) uvádza takúto základnú všeobecnú trojčlennú schému prirovnania: *prirovnávaná časť* (to, čo sa prirovnáva) – *porovnávací základ* – *prirovnávajúca časť* (to, k čomu sa prirovnáva).

Termín porovnávací základ (vari vypožičaný z fonológie) v našom príspevku nahradíme termínom porovnávací príznak, a to i so zreteľom na rozdelenie prirovnaní, ktoré tu podáme.

Hoci všetky tri časti prirovnania si pri každom prirovnaní uvedomujeme, nie všetky musia byť a bývajú vyslovené; daktoré môžu byť zamlčané (skryto prítomné). Na znázornenie troch častí prirovnania a ich vynechávania (zamlčania) postačia dva príklady: *vrch hladký ako oko; včela ako päst*. Prvé prirovnanie je úplné, v druhom je zamlčaný porovnávací príznak, opisne vyslovený poukazom na porovnávaciu vec. V oboch prípadoch sa vlastná prirovnávajúca časť prirovnania vyjadruje nevetným výrazom uvedeným prirovnávajúcou spojku *ako*, ale môže byť – a veľa ráz býva – vyjadrená celou vedľajšou vetou, napr. *Hanka sedí, ako by jej boli kury chlieb pojedli*.

Prirovnáním sa bližšie určuje alebo nepriamo (opisne) pomenúva príznak veci, teda to, čo sa v jazyku označuje prídavným menom, príslovkou (statický príznak) alebo slovesom (dynamický príznak). Podľa toho prirovnania rozdelíme na tie a také, ktoré určujú prídavné mená, a na tie, ktoré určujú slovesá.

V článku predkladáme relatívne úplný materiál vybratý z prvého zväzku povestí Pavla Dobšinského (1966). V obidvoch skupinách uvádzame najprv nevetné prirovnania a po nich prirovnania vyslovené vedľajšou vetou.

2.1. Prirovnania pri prídavných menách, ktoré určujú prídavné meno – typ [starec] *šedivý ako holub*:

Milý čiernokňažník odišiel a chlapec ostal *sám ako palec* v jeho dome. (215) – Mladý princ, *samotný ako palec*, motal sa, túlal sa po tej hore, nikde cesty ani chodníčka. (324) – [Krásna sestra] *Samotná ako palec* putovala i ona do tých hôr, kde jej bratia bývali. (110) – [Drak] Ozruta veľiká, ústa mal *tol'ké ako čeluste na peci*. (177) – Tá čerešňa bola vysoká do neba a nemala konáríka, *hladká ako sklo*. (183) – Tam býval ten starý veštec; *šedivý ako holub* a brada až do pása. (409) – Jelenček každý deň nosieval dieťa k Dunaju a bolo hodnô, *krásno ako ruža*. (278) – Naprostred tej lúky stál pekný *biely ako sneh* zámok. (411)

2.2. Prirovnania, ktoré opisne vyjadrujú (zveličené) prídavné meno:

Iba keď vyskočí *myš ako jedna čiapka*;... iba keď vyletí *včela ako päst'*;... a tu vyskočí *vlk ako jalovica*. (314)

K tejto skupine prirovnaní treba priradiť tie, v ktorých sa prirovnávajúco určuje podstatné meno *tma* alebo substantivizovaná príslovka *ticho* kvalifikujúce stav prostredia:

Okolo neho *tma ako o polnoci*. (41; porov. *tma ako na polnoc*, 159) – Príde do pitvora, tam *ticho ako v hrobe*. (303) Podľa porovnávacieho príznaku vyjadreného príslovkou sem zaradíme aj príklad Žil si on v tej osobitnej chyži *ticho ako muška*.

2.3. Prirovnania, ktoré určujú alebo opisne zastupujú prídavné meno prívlastkovou vetou:

Tu vidí krásny, utešený zámok, *len ako by ho z vajca vylúpil*. (317) – Toto bola utešená panička: *očička čierne ako trnky* a *líčka, akoby jej dve ružičky boli na tvári vykvišli*. (348 – porov. ... *ako dve ružičky*.)

V prvej skupine (2.1.): *sám/samotný ako palec*, *rád ako dvom vlastným očiam*, *hladký ako sklo/oko*, *šedivý ako holub*, *krásny ako ruža*, *biely ako sneh* (novopadlý sniežik, 202), *[ústa] tol'ké ako čeluste na peci*, *vyrastený ako jedľa* (105), *[drevo] tvrdô ako hrom* (118) – prirovnávajúca časť prirovnania určuje (takmer zakaždým zveličujúco) prídavné meno, ktoré je vecne

i gramaticky (zhodou) viazané s vysloveným alebo predpokladaným podstatným menom. Podľa toho všetky tieto prirovnania sú skutočne alebo potenciálne trojčlenné, a to aj v ich skrátenej (slovníkovej) podobe.

V druhej skupine (2.2.): *myš ako [jedna] čiapka*, *včela ako päst'*, *vlk ako jalovica* prirovnanie obsahuje dve časti – pomenovanie porovnáwanej veci a spojku *ako* pripojené pomenovanie porovnávajúcej veci; porovnávajúci príznak sa nevyjadruje a ani sa nechápe ako zamlčaný. Keby sme ho doplnili, oslabil by sa expresívny štylistický zámer. "Rozvitie" prirovnaní do explicitnej podoby *myš veľká ako čiapka*, *včela veľká ako päst'*, *vlk veľký ako jalovica* by pôsobilo ako rušivá veľavravnosť. V našich prípadoch ide napospol o zveličujúce prirovnania.

V tretej skupine (2.3.) sa v obidvoch príkladoch prirovnávajúci člen vyjadruje prívlastkovou vetou; ibaže prvé prirovnanie je úplné, s vyjadreným porovnávacím príznakom, druhé iba dvojčlenné bez porovnávacieho príznaku. Prívlastková (porovnávajúca) veta je v prvom príklade uvedená intenzifikujúcou časticou *len* – utešený zámok, *len* (= veru, ozaj) *akoby ho z vajca vylúpil*. Prívlastkovú vetu v druhom príklade by bolo možné kondenzovať do nevetného prirovnania: [líčka] *ako dve ružičky* (porov. predchádzajúce prirovnanie *očička čierne ako trnky*).

3.1. Nevetné prirovnania pri slovesách:

Matej so svojou Uliankou dobre privykli v tomto cudzom kraji a *boli ako doma*, lebo ich poddaní radi mali. (71) – Vyliezol neborák pastierik z toho kútika a *stál* pred ozrutným chlapom *ako polpalček* utisnutý. (297) – *Ako hrom rútili sa* na nepriateľov, *títo stáli radom ako múry*. (329) – A zase *len behal* [Martinko Klyngáš] *ako pochabý* okolo stola. (404) – *Plakal*, nariekal neborák *ako dieťa*. (146) – Keď počuli, že [rytier] odchádza, *plakali ako deti*. (352) – *Hanka mlčí ako ryba*. (400) – *Oplan kočíš triasol sa ako osika*. (40) – Opýtal sa ten tátošík: "Janko, akože *pôjdeme*, či *ako slnce*, či *ako vietor*?" (36) – Leteli na hrdých paripách nazad, *leteli ako jasné strely*. (66) – *Robota šla* našim dievčatám *ako po masle* za jeden čas. (393) – Tie dve staršie *boli do roboty ako osy*, a tá najmladšia, čo ju Hanou zvali, *do práce ako olovený vták*. (399) – To hneď jedny robili maltu, druhé znášali skaly, tretie murovali a *zámok rástol ako z vody*. (317) – *Najedol sa ako buk*. (303) – Po štrnást' rokoch Lomidrevo takú hroznú silu mal, že i tie najväčšie buky a duby zo zeme *ako najtenšie konope thal*. (149) – Dievča odišlo a on si ľahol do mäkkej posteľe a *spal do bieleho rána ako v oleji*. (117) – *Chlapi padali ako snopy*. (289) – *Sekali, rúbali jeden druhého, hlavy padali ako makovice*. (328) – *Stoh za stohom mlátili*, *to sa tak kúrilo ako z míle*. (153) – *Pár šedivých vlásokov t'ahalo sa* jej dolu

po zemi ako biela, za kľbkom vyťahnutá nitka. (70) – Nechty jej azda už na siahu boli vyrástli a tvár jej bola zvráskavená ako zoškvený remeň. (70) – Bobuľky sa rozduvajú a rastú, až sa na krásne zlaté jablká premenia a ako slnce zaligotajú sa. (264) – Tu von sa strašne blýskalo a hrmelo na všetky strany a dážď sa lial ako z kupy. (245)

Príklady ukazujú, že väčšinou ide o ustálené (lexikalizované) prirovnania: *byť/cítiť sa, mať sa ako doma; rútiť sa ako hrom, stáť radom ako múry, behať ako pochabý, plakať ako dieťa, mlčať ako ryba, triasť sa ako osika, ísť/letieť ako vietor/jasné strely, robota ide ako po masle, boli do roboty ako osy – do práce ako olovený vták* (antonymické prirovnania), *spať ako v oleji, padať [v boji] ako snopy, hlavy padali ako makovice, kúriť sa/dymiť sa ako z míle, zaligotať sa ako slnce, dážď sa lial/lialo sa ako z kupy.*

3.2. Vetné prirovnania pri slovesách:

V neveľkom domčeku žila si jedna chudobná vdova so dvoma synmi a tí boli, akoby jeden druhému z oka vypadol; vlastná matka ich ledva vedela rozoznať. (35) – Na prvom raze dieťa utichuje, na druhom už pekne čuší a na treťom raze usmeje sa mu, akoby na strieborných strunách zahral. (56) – Milá Hanka pri mladom zaťovi uplakaná smutná sedí, akoby jej boli kury chlieb pojedli. (400) – Náš pocestný šiel rovno pred seba, sťa by strihal. (298) – A vtom mladý kráľovič zaspal, akoby ho bol zarezal, a prebudiť sa nemohol. (267 – porov. *zaspal tuho, tak že by ho bol mohol na kúsky rezať*, 268) – Drak si odvalil kruch oloveného chleba a zjedol, ako by ho bol spálil. (161) – Keď furmani videli medveďa, pokryli sa do vozov ako myši do diery pred mačkou. (35) – Tu sa poznovu zablyсне, ako by sa nebo otvorilo, a on vidí neďaleko seba jednu diery do skaly. (324) – Sám kráľ sa nevedel dosť nadávať na rytierovu utešenú čistú tvár a na celý jeho oblek, ktorý stál na ňom, akoby ho ulial. (347) – Musela sa tá najmladšia ukázať a papučku oprobovať. Tu akoby jej tú papučku na nohu ulial. (396)

Z vetných prirovnaní čitateľ prijíma ako ustálené tieto: [Synovia] boli, akoby jeden druhému z oka vypadol; zaspal/-i/, akoby ho/ich/ bol zarezal; zjedol, akoby bol spálil; pokryli sa ako myši do diery; oblek stál, akoby ho ulial. – Posledné z uvádzaných vetných prirovnaní je v osamostatnenej, citovo zdôraznenej vete.

Prirovnanie smutná sedí, akoby jej boli kury chlieb pojedli sa nezaraďuje medzi ustálené. Známejší je variant ..., akoby mu boli včely uleteli. A. Habovštiak (s. 240) uvádza nárečový variant z Tvrdošína *čuo hľadiš aňi kej či plti utenuťi?*

4. So zreteľom na prevládajúci intenzifikačný význam prirovnaní v rozprávkach P. Dobšinského pokladáme za vhodné pridať niekoľko súvetí

s atributívnou vetou vyjadrujúcou fiktívny účinok vlastnosti určenej veci, napr. *Dostali sa k ježibabinmu domu a bola tma, že ju mohol nožom krájať.* (145) – *Utekal, že by ho ani na sto koňoch nedohonil.* (313) – *Laktibrada zaberá preč, že by ho ani všetci čerti neboli dohonili.* (166) – Významová a funkčnú zviazanosť účinkovej vety s prirovnaním názorne ukazuje jeden z vyššie uvedených príkladov: *Po štrnásť rokoch Lomidrevo takú hroznu silu mal, že i tie najväčšie buky a duby zo zeme ako najtenšie konope trhal* (149; porov. Horák, 1977).

S prirovnaním sú vnútorne zviazané aj atributívne vety vyjadrujúce vlastnosť nad všetky prirovnania: *Svadba sa vydržovala, akej páru nebolo ani nebude.* (351) – *Hneď sa na veľké hody strojili, aké nikde na svete neboli ani nebudú.* (358) – *Bolo tam radosti, akej nikto, ako je svet svetom, ešte nepamätal.* (331)

Sem možno priradiť aj prirovnanie bez prirovnávacej spojky: *Neboj sa ani máčny mak.* (303; porov. vznik kvantitatívnej príslovky *akomak* = máličko, byťku, trošička.)

Funkciu prirovnania plní aj atributívna veta určujúca zámeno kvantitatívnych príslovičiek *tol'ko* a pripojená porovnávacou spojkou *čo* v humorne ladenom hovorovom výroku: *Sluha odišiel a netrvalo to ani tol'ko, čo by kohút vajce zniesol, navrátil sa s tou novinou.* (403)

5. Niekoľko zhŕňajúcich zistení:

Prirovnania v povestiach (rozprávkach) P. Dobšinského majú takmer napospol zveličujúcu (intenzifikačnú) funkciu. Sú väčšinou ustálené (lexikalizované), hovorové, nehľadané – aj čitateľovi celkom naporúdzi. (Vopred ich použitie môže "uhádnuť".) Vybraní rozprávači ich používajú (dávkujú) striedmo, s prirodzenou mierou.

Pravdaže, s názornosťou a zveličením sa pri daktorých prirovnaniach hlási aj estetická funkcia, napr. *zámok, len ako by ho z vajca vylúpil; líčka, ako by jej dve ružičky boli na tvári vykvitli; [dieťa] usmeje sa mu, akoby na strieborných strunách zahral; zablyсне sa, ako by sa nebo otvorilo.*

Prirovnaní je oveľa menej, ako sme očakávali; približne sedemdesiat na takmer 400 stranách textu je až na počudovanie neveľa. Väčšinu majú prirovnania pri slovesách (43:27). V každom prirovnaní sú prítomné (skutočne alebo virtuálne) všetky tri časti; výnimku tvoria prirovnania pri neosobných slovesách a predikatívnych príslovkách – napr. *kúriť sa ako z míle; zablyсне sa, akoby sa nebo otvorilo; tma ako na poľnoc.* (V takýchto prípadoch porovnávané a porovnávací príznak splyva.)

Ako prirovnávacia spojka sa napospol používa spojka *ako*; len v jednom prípade spojka *sťa* (*šiel rovno pred seba, sťa by strihal*) a v jednom spojka

čo (netrvalo to ani toľko, čo by kohút vajce zniesol.) Prekvapuje nepoužitie prirovnávacej spojky ani.

Keď sa takzvaná pravá strana prirovnania (porov. Slovník české frazeologie a idiomatiky, 1983) vyjadruje vetou, veľmi často sa v nej používa kondicionál (fiktívny dej) a všeobecná tretia osoba jednotného čísla (*zaspal, akoby ho zarezal*).

Obraznú silu prirovnání ukazujú také prípady, keď sa prirovnanie násobí a vzťahuje na všetky členy výpovede: proti všetkým osobám danej situácie sa postaví úplný paralelný obraz, napr. *Keď furmani videli medveďa, pokryli sa do vozov ako myši do diery pred mačkou.* (35)

O prirovnaniach platí, že sú východiskom metafory; možno povedať, že sú ich kolískou. Presvedčivo to naznačuje aj tento doklad: ["Ba ty] *čo tu chceš, ty zemský červík?" zaručil drak...* (347)

Naše zistenia sa opierajú o materiál z prvého zväzku povestí P. Dobšinského; materiál z druhého a tretieho zväzku ich môže rozšíriť a doplniť.

M. Chuťkovej 1, Bratislava

LITERATÚRA

DOBŠINSKÝ, P.: Prostonárodné slovenské povesti. 1. zv. Ed. E. Pauliny. Bratislava, Tatran 1966. 438 s.

HABOVŠTIK, A.: Oravské nárečia. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965. 544 s.

HORÁK, G.: Účinková veta s hyperbolickým významom. In: Jazykovedné štúdie. 13. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1977, s. 125–129.

MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 118 s.

Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání. Praha, Academia 1983. 496 s.

Slobodníkové spomienky na paragraf

JÁN KAČALA

"Osud si zahral s každým z nás, ale uchoval nám život," vraví Dušan Slobodník, autor knihy spomienok, ktoré sa odhodlal napísať takmer po štyridsiatich rokoch od svojho väzenského zážitku. A vďaka spomínanému uchovaniu života sa mohli stať svedkami tohto zážitku aj čitatelia knižky *Paragraf: polárny kruh* (Bratislava, Slovenský spisovateľ 1991. 160 s.; pred časom uverejnila niektoré kapitoly z nej Národná obroda). D. Slobodník je skúsený autor a dobrý štylista (má za sebou viaceré knihy s literárnohisto-

rickou a literárnoteoretickou problematikou a početné preklady). Jeho rozprávanie možno charakterizovať predovšetkým ako trpezlivé; predkladá nám autentické skúsenosti mladého človeka, ktorého násilne odvliekli v jeho osemnástich rokoch, odsúdili na pätnásť rokov nútených prác a z nich takmer deväť rokov prežil vo viacerých táborech v Sovietskom zväze na hranici polárneho kruhu pod Uralom. Pri písaní spomienok nepoužíval písomné dokumenty, preto sú viaceré údaje (časové, o osobách, s ktorými sa stretol) relatívne. Autor to nezakrýva a poznámky tohto druhu uvádza zvyčajne v zátvorkách; napr.: *Keďysi okolo augusta – septembra 1948 (ale za časové údaje odmieta moja pamäť prevziať záruku!) som sa v denníkoch dočítal, že v OSN sa rokovalo o situácii v sovietskych väzniciach a táborech a najmä o postavení sovietskych politických väzňov* (s. 64).

Predmetom autorovej pozornosti a opisu sú z veľkej časti spoluväzni, ich sociálny pôvod, zamestnanie, vlastnosti a prejavy v extrémnych podmienkach zimy a vysilujúcej práce. Práve od nich sa autor dozvedá mnohé udalosti a fakty zo života Sovietskeho zväzu v tridsiatych, štyridsiatych a sčasti aj päťdesiatych rokoch nášho storočia. Aj pre čitateľa sú nové napríklad informácie o Stalinovom vyhľadovaní ukrajinských roľníkov začiatkom tridsiatych rokov, o hladomore na Ukrajine, ktorý nato nasledoval a miestami vyústil do kanibalizmu. Pozoruhodné sú Slobodníkové slová o ruskej inteligencii, o jej vedomostnej úrovni a predpokladoch na ovplyvňovanie rozhodujúcich zmien v sovietskej spoločnosti a jej duchovnej klíme v druhej polovici osemdesiatych rokov. Nesústreďuje sa na podrobný opis svojich osobných ťažkostí a záporných stránok väzenského života a prostredia, podáva skôr osobne videnu správu o stave vtedajšieho väznenstva. Niektoré údaje preberá z novín (napr. o počte odsúdených za politické zločiny) alebo z prác iných autorov o väzenskej problematike; tak sa dostáva aj k porovnaniu situácie z prelomu štyridsiatych a päťdesiatych rokov, ktorú zažil sám, so situáciou, ako ju pred približne sto rokmi opísal F. M. Dostojevskij v práci *Zápisky z mŕtveho domu*. Záver tohto porovnania je skľučujúci, lebo situácia väzňov v 20. storočí sa oproti stavu pred sto rokmi nie že zlepšila, ale ešte zhoršila. Súčasťou opisu prostredia je aj príroda a poveternostné danosti, ktoré prácu i celkový život väzňom výrazne sťažovali väčšinu roka. A jeden z opisov prírody sa u D. Slobodníka končí takto: *Väzeň nemôže vychutnávať zdravý vzduch, aj ten je pre neho vzduchom neslobody* (s. 75).

Autor je v rozprávaní prítomný nielen tým, že ho celé podáva v prvej osobe jednotného čísla, ale aj tým, že do rozprávania vsúva rozličné hodnotiace poznámky alebo vsuvky vyjadrujúce jeho osobný postoj. Takéto

prvky textu vydeľuje zvyčajne čiarkami alebo ich uvádza v zátvorkách alebo medzi pomlčkami. Niektoré príklady:

Neviem, či sa Stalin pričínil o vznik solvyčegodského tábora (asi nie), ale to, že celá hustá sieť táborov, ktorá pokryla Sovietsky zväz a jeho najmä klimaticky najhoršie územia, nevznikla bez Stalinovho vedomia, ba na základe jeho priamej direktívy, o tom sa pochybovať nedá (s. 83). – *Okrem bežných procesov mala moc zvýšiť trest či pridať nový ďalšia inštitúcia, ktorá – myslím si to ako neprávnik – nikde na svete neexistovala: takzvané "osoboje soveščanije" ("osobitná porada") (s. 107).* – *Nikdy som sa neusiloval zistiť, kto konkrétne sa podujal na takú – ak chcete – očistnú akciu (s. 104).*

Charakteristickým prvkom rozprávačského postupu autora sú aj komentujúce alebo vysvetľujúce vsuvky stojace spravidla medzi pomlčkami alebo aj v zátvorkách; uvedieme niektoré príklady:

Ospravedlňujem sa za naturalizmus, ale – ako sa po rusky hovorí – "iz pesni slov ne vykineš", z piesne slová nevyľúčiš (s. 75–76). – *To všetko bolo až potom, keď sa – povedané trochu nadnesene – situácia stabilizovala (s. 68).* – *Po overení mena, dáta narodenia, výšky trestu, paragrafu, podľa ktorého ma súdili (bola to bežná procedúra, opakovala sa pri každom príchode do nového tábora), ma poslali do baraku spať (s. 95).*

Niektoré vysvetlenia alebo odbočky, ktoré možno vysvetliť autorovým úsilím vtesnať do malého, obmedzeného a uzavretého priestoru čo najviac informácií – priamych aj sprostredkované súvisiacich s danou témou – zaberajú celé súbory viet; napr.:

Číslo musel mať väzeň – na to ma ako nováčika v režimnom tábore upozornili – vždy pripevnené na chrbte spodného prešívaneho kabáta (toho, čo sa v ruštine výstižne nazýva "telogrejka" – "ohrievač tela") alebo dlhého prešívaneho zimného kabáta (ten sa v ruštine nazýva "bušlat" a vo väzenskom žargóne sa pri tejto životne dôležitej súčasť odevu vytvorilo aj spojenie "dereviannyj bušlat", teda z dreva zhlobená truhla. Mimochodom: takýto luxus sa v režimnom tábore nepestoval: "truhlou" bola pre nebožtíka zem, plytká jama a na nej kolik s väzenským číslom. Tak sa obyvateľ režimného tábora stával číslom nielen za života, ale ostával ním aj po smrti. S. 95).

Niektoré z týchto vsuviek (vysvetľujúcich pasáží) sú rozsahom a umiestnením také, že sťažujú sledovanie dejovej, resp. rozprávačskej línie. Čitateľ sa jednoducho musí po absolvovaní vsuvky vrátiť na jej začiatok, aby si obnovil výkladovú niť. Potvrďuje to aj úryvok zo s. 104–105:

Celá obľudnosť udavačského, konfidentského, informantského systému, ktorého hlavnou úlohou v totalitnom režime bolo – nazdávam sa – vytvárať totalný psychický nátlak, vyvolávať atmosféru neistoty (získané informácie

okrem výnimiek nemohli byť také dôležité a stalinský systém vo svojom represívnom vyvrcholení sa neriadil, aspoň prednostne nie, informáciami udavačov, prístupoval k "veci" globálnejšie, o čom svedčí hoci likvidácia jednotlivých zložiek sovietskeho vojenského veliteľského zboru, ale vlastne všetky veľké procesy jednak tridsiatych rokov a jednak z prelomu štyridsiatych a päťdesiatych rokov), sa v tábore umocňovala nebezpečenstvom priamych sankcií, rozdávaných "krstnými otcami" v snahe opodstatniť existenciu svojho úradu.

Ako vidieť, v stavbe vety tu nastáva značné napätie, lebo medzi podmetovou časťou (*obľudnosť*) a prísudkovou časťou (*sa umocňovala*) tu stojí nielen vedľajšia veta prerušená komentujúcou vsuvkou (*nazdávam sa*), ale najmä celý súbor viet, ktoré sú v zátvorke: na ploche sa rozsah oddelenia prísudku od podmetu rovná ôsmim riadkom. Niekedy sa pri takýchto vsuvkách strácajú aj náležité čiarky, ako to vidno v príkladoch tohto typu: *Aj muž, aj žena si uvedomovali, že po čase ich čaká rozlúčka – niekedy dočasná, inokedy trvalá – ale perspektíva čo len niekoľkých mesiacov spoluzitia bola povzbudzujúca (s. 78; chýba čiarka pred spojkou ale).*

Jazyk Slobodníkových spomienok má dobré stredoslovenské korene, je kultivovaný a zrozumiteľný. Charakterizuje ho predovšetkým dodržiavanie hláskovej, lexikálnej i gramatickej normy spisovnej slovenčiny a jej kodifikácie. Ako jednotlivé odchýlky od kodifikácie možno uviesť prípady ako *pražec* (v spisovnej slovenčine je kodifikované slovo *podval*), *sústo* (*brigáde sa raz ušlo lákavé sústo*; presvedčivejšie po slovensky by vyznelo slovo *kúsok*: *lákový kúsok*), *zdieľat'* (*zdieľat' väzenský a táborový osud*; v spisovnej reči by sme mali osud *znášat'*, nie *zdieľat'*), nevhodná substantivizovaná forma *pappenheimskí*, použitá v príklade *my väzni sme "svojich pappenheimských" poznali a – prispôbovali sme sa* (s. 110, správne by bolo treba použiť substantívnu formu *pappenheimčania*) alebo sústavne používaný nevhodný názov *Komi ASSR*, neadaptovaný z ruštiny (správna podoba v slovenčine je *Komijská ASSR* – t. j. autonómna sovietska republika).

Z okruhu morfológie chceme upozorniť na nesystémový tvar lokálu v *Černovcach* (od názvu *Černovcy*, ktorý je analogický slovenským názvom typu *Nemce, Levice, Prakovce*, a tak ako má pri domácich názvoch zakončených na *-ce* lokál podobu *-iach*, patrí táto forma aj k cudziemu názvu *Černovcy*).

V stavbe vety a súvetia, ako aj vo výstavbe odseku treba u D. Slobodníka vyzdvihnúť jasnú členenosť týchto útvarov a presné sledovanie myšlienky (ktoré sa nestráca ani pri uvedených početných a často aj

rozsiahlych odbočeniach a vysvetleniach podaných v zátvorkách). Slobodníkova veta má zreteľnú obsahovú stavbu a je zrozumiteľná. K tomu prispieva najmä plastický slovosled, ktorý zodpovedá požiadavkám významovej stavby vety. Iba okrajovo možno pripomenúť niektoré jednotlivé prípady, v ktorých by sme slovosled v záujme dosiahnutia zodpovedajúcej informačnej línie (s vyvrcholením na konci) mierne upravili: *Ale alkohol sa dal v tábore len veľmi ťažko získať* (s. 72). Tu informačná línia vrcholí v časti *len veľmi ťažko*, čo potvrdzuje aj zdôrazňovacia častica *len*, a preto by veta prirodzenejšie a hladšie vyznela v podobe: *Ale alkohol sa dal v tábore získať len veľmi ťažko*. Ak by sme chceli prejavit' jemný cit pre potreby významovej výstavby vety, posunuli by sme ešte aj v tejto podobe určitý slovesný tvar viac do stredu vety, kde je jeho najvlastnejšie miesto, a dostali by sme podobu *Ale alkohol sa v tábore dal získať len veľmi ťažko*.

Podobne aj v poslednej časti súvetia *...ale chceli sme stoj čo stoj mať za sebou neistotu a vyčkávanie* (s. 143) zložka *neistotu a vyčkávanie* netvorí vyvrcholenie informačnej línie vety (o týchto veciach je už čitateľ informovaný z predchádzajúcich viet), preto by sme ju presunuli viac dopredu a veta by vrcholila prirodzeným informačným prvkom (*mať*) *za sebou* v podobe *... ale chceli sme stoj čo stoj mať neistotu a vyčkávanie za sebou*.

Zo syntagmatickej syntaxe tu spomenieme, že popri zovretých a jasných spojeniach typu *výhľady na slobodu sa zdali čoraz mračnejšie* (s. 141) možno nájsť aj také, do ktorých sa nefunkčne vkladá aj sloveso *byť*, napr. *cítili sa byť súčasťou* (s. 72), *život sa zdá byť ľahší* (s. 105).

Živosť autorovho rozprávania sa prejavuje v používaní hovorových prvkov v slovnej zásobe (napr. *haprovať*, *šichta*, *vyfasovať*, *dať si [partiu]*, *trucovať*, *hopsať*) a v syntaxi (napr. používanie zámena *čo* vo vzťahnej funkcii: *vážňov, čo sa na tú cestu dali*; alebo konštrukcií typu *v rozhovoroch to medzi nami iskrilo, rávalo sa mi to a pod.*).

Autor do svojho rozprávania vhodne zaradil aj novoutvorené slová, ktoré svojím pravidelným utvorením na čitateľa ani nepôsobia ako neologizmy alebo okazionalizmy (t. j. príležitostné slová), vníma ich ako integrálnu súčasť autorovho i nášho jazyka; také sú napr. slová *nevnucujúco* (*pripomenúť niekomu niečo*), *skoromenovec*, *bezskortový* (*väzeň*), *žiadostivec* (*alkoholu*), *miniúvaha*, *informantský* (*system*), *čiernohumorný* (*výrok*), *do nevidenia* (*pri rozlúčke s väznicou*).

Je prirodzené, že do autorovho jazyka vchádzajú aj prvky z ruštiny, najmä také, čo sú typické pre väzenské prostredie. Patria sem slová typu *telogrejka* "ohrievač tela", *bušlat* "dlhý prešívany zimný kabát", *čifir* "koncentrovaný čajový nápoj", *tul'ka* "sardinka", *paraša* "väzenské vedro",

seksot "tajný spolupracovník"; sem patria i kalkované názvy súperiacich táborov vo väznicach *zákonní* a *suky*, ako aj neutrálna, resp. voľná skupina s názvom *frajeri*. Pravdaže, žiada sa pripomenúť, že uvedené (a ďalšie podobné) výrazy predkladá autor čitateľovi ako citátové slová, ktoré pri prvom použití v texte vždy vysvetlí a používa ich v úvodzovkách. To značí, že s nimi nenarába ako s bežnou súčasťou slovenského textu, lež ako s korénim, ktoré do textu sem-tam primieša.

Ruským východiskom je zjavne ovplyvnená podoba prídavného mena *režimný* v spojení *režimný tábor* s významom "tábor so sprísneným režimom". Spolu s našimi dvoma výkladovými slovníkmi, t. j. Slovníkom slovenského jazyka i Krátkym slovníkom slovenského jazyka, si myslíme, že vzťahové prídavné meno od slova *režim* má mať v spisovnej slovenčine podobu *režimový*. Prídavné meno *režimný* je u D. Slobodníka azda jediný prejav rusko-slovenskej interferencie. Hoci autor suverénne hovorí po rusky a aj ako rusista mal a má cez odbornú aj umeleckú literatúru intenzívny dotyk s ruštinou, má vypestovaný zmysel pre jemné jazykové rozdiely a nemieša lexikálne prvky dvoch samostatných jazykov. Prejavuje sa to aj v takej jednotlivosti, ako je slovosled zámena *ktorý* v prípadoch typu *dom, z ktorého komína sa dymí*; veľmi často sa práve pod vplyvom ruštiny neodôvodnene u niektorých autorov odsúva zámeno z iniciálovej pozície až za podstatné meno (*dom, z komína ktorého sa dymí*).

V súvisi s autorovým zmyslom pre jemnosti jazyka možno spomenúť tú časť rozprávania, kde sa vyznáva zo svojho vzťahu k rodnej slovenčine. Priam dojímavovo vyznievajú tieto jeho vety zo s. 50–51: *Svoju slovenskú samotu som však prežíval bolestne. Pociť samoty sa mnohonásobuje, keď človek nemôže (iba ak sám so sebou) hovoriť svojím rodným jazykom, keď nie je vedľa neho nikto, s kým by spomínal na spoločnú krajinu detstva a mladosti, s kým by si mohol aspoň z času na čas pripomenúť svoju domovinu.* – S dlhým pobytom v cudzojazyčnom prostredí a s absolútnym nedostatkom kontaktu so slovenčinou súviselo aj autorovo preorientovanie sa na myslenie po rusky a uvedomenie si, že zabúda slovenčinu. Zo psycholingvistického hľadiska je pozoruhodné autorovo zistenie, že "najirečitejšie slovenské slová si uchoval v pamäti jednoduchý chlapec, nefilológ, neštudent" (s. 51).

Slobodníkovy spomienky na väzenské mladé roky prinášajú jednak nevšedné svedectvo o autorovi samom a jednak svedectvo o období a pomeroch, ktoré značili potláčanie všetkého ľudského a pravdivého. Autor vyrastá pred čitateľmi ako mravne pevná osobnosť, ktorú nezlomilo ani ponižovanie v rokoch straty slobody. Napriek dlhej perspektíve

slobody si autor zachoval svoje sny o veľkom svete, o slobode, ľudskosti a láske.

Pôvodnej slovenskej literatúry toho druhu, ako sú Slobodníkovy spomienky *Paragraf: polárny kruh*, je ešte málo. Takáto literatúra však podľa našej mienky nie je dôležitá len ako svedecká výpoveď; oveľa väčší význam má pre národnú pamäť.

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra
Panská 26, Bratislava*

O názvoch Čechy a Česko

MATEJ POVAŽAJ

V článku *Jednoslovné názvy krajín a štátov v slovenčine* (Považaj, 1992) sme ukázali na produktivnosť tvorenia takýchto názvov príponou *-sko*, resp. jej závislým variantom *-cko* v spisovnej slovenčine. Zároveň sme naznačili aj istý vývin v používaní jednoslovných názvov krajín a štátov od A. Bernoláka po súčasnosť. V tomto príspevku si podrobnejšie všimneme vývin v používaní názvov *Čechy* a *Česko* v slovenčine, ako aj vývin názorov na používanie podoby *Česko*. Dá sa povedať, že o podobe *Česko* už od vzniku Česko-Slovenska v r. 1918 vznikajú v istých periodicky sa opakujúcich intervaloch diskusie nielen v odbornej, ale aj neodbornej tlači. Tak to bolo koncom tridsiatych rokov, koncom šesťdesiatych rokov a naposledy v roku 1990. Táto posledná diskusia okolo názvu *Česko*, ktorá nadobudla až polemický ráz, sa rozvinula na stránkach Národnej obrody príspevkom F. Kočiša (1990) v súvislosti s novým názvom našej federatívnej republiky. V príspevku F. Kočiš okrem iného konštatuje: "V súvislosti s prídavným menom *česko-slovenský* treba analyzovať tzv. neoficiálny či historický názov *Československo*, ktorý sa na federatívny spôsob začal písať so spojovníkom *Česko-Slovensko*. Táto podoba by mala byť tiež výrazom česko-slovenskej štátnosti a česko-slovenskej federácie. Žiaľ, nie je a nemôže byť, a to po prvé preto, že je iba skomoleným hybridom pomýleného čechoslovakistického názvu *Československo*, po druhé preto, že sa v ňom osamostatňuje názov *Česko*, ktorý príslušníci českého národa neprijímajú." Ďalej F. Kočiš odporúča: "Z politického i jazykového hľadiska sa teda ukazuje záver, že

tzv. historickú či neoficiálnu podobu *Československo* (v Čechách) a jej násilnú federatívnu podobu *Česko-Slovensko* (používanú na Slovensku) treba zo súčasného jazykového úzu vylúčiť. Podľa nášho názoru a podľa nášho zdôvodnenia vystačí tu názov *Česko-slovenská federatívna republika* (bez veľkých písmen vnútri názvu)." Na príspevok F. Kočiša zareagoval J. Kačala (1990 a), ktorý nielen obhajoval podobu *Česko-Slovensko* okrem iného aj historickým exkurzom a potrebou mať v jazyku výstižné krátke pomenovanie štátu, ale v súvislosti s názvom *Česko* uviedol, že "podoba *Česko* sa používa počas 1. svetovej vojny nielen v tlači amerických Slovákov a Čechov, ale aj na mapách z tohto obdobia". Na článok J. Kačalu reagoval V. Dočkal (1990), ktorý zastáva názor, že "zápis *Česko-Slovensko* v spisovnej slovenčine neobstojí", a zdôvodňuje ho takto: "Časť *Česko* (na rozdiel od *Slovenska*) v ňom nie je názvom územia, a hoc aj niekto podstatné meno *Česko* použil, nebolo to gramaticky správne. (...) Doplníme, že nie je v slovnej zásobe spisovnej češtiny, ale ani spisovnej slovenčiny (podobne ako tam nie je ani *Indicko* a *Brazílsko*)! (...) Pán Kačala mohol síce uviesť, že podoba *Česko-Slovensko* sa používala už v období autonómie v r. 1938, ani vtedy však naše národné jazyky podstatné meno *Česko* nepoznali."

Názvu *Česko-Slovensko* tu nemienime venovať pozornosť, lebo jeho opodstatnenosť dostatočne odôvodnil už J. Kačala vo svojich príspevkoch publikovaných v *Národnej obrode* (J. Kačala, 1990 a, 1990 b) a potvrdila aj jazyková prax na Slovensku, o čom sa má možnosť každý presvedčiť čo i len pri bežnom sledovaní slovensky písaných textov. J. Kačala vo svojom druhom príspevku (1990 b) okrem iného pripomenul aj to, že názov *Česko* je "správne utvorený, zachytávajú ho viaceré výkladové slovníky slovenčiny, ba aj češtiny, jestvoval v úze v minulosti a jestvuje aj v prítomnosti" a pre češtinu ho obhajovali mnohé významné osobnosti českej jazykovedy.

To, že názov *Česko* je jazykovo správny, utvorený v zhode s platnými slovotvornými zákonitosťami, netreba osobitne dokazovať, lebo je to zrejme tak z počtu takto utvorených názvov v spisovnej slovenčine, ako aj z prehľadu vývinu tvorenia a používania jednoslovných pomenovaní krajín a štátov od bernolákovských čias až po súčasnosť (porov. Považaj, 1992).

Pozrime sa teraz bližšie na stav v používaní jednoslovného pomenovania českej krajiny v slovenčine z hľadiska historického vývinu od A. Bernoláka, resp. na to, ako sa jeho používanie odráža v jazykovedných prácach, slovníkoch a jazykových príručkách.

A. Bernolák v *Slovári 1* (1825) má iba pomenovanie *Čechi*. L. Štúr v *Nauke reči slovenskej* (1846) uvádza síce na s. 142 v časti o skloňovaní

ženských podstatných mien podľa vzoru *ruka*, že: "Daktorje slová majú len množní počet, na pr. mári. Tak aj mená daktorích krajín, na pr. *Uhri, Čechi...*", ale v jeho Slovenských národných novinách (1845–1848) sa častejšie používa podoba *Česká*, ktorá je vlastne substantivizovanou podobou prídavného mena z dvojslovného názvu *Česká krajina (zem)*, a podoba *Česko*. Š. Jančovič v Novom maďarsko-slovenskom a slovensko-maďarskom slovníku (1848) uvádza aj podobu *Čechi*, aj podobu *Česko*. M. Hattala (1864) uvádza podobu *Čechy*, teda už s y na konci v zhode s vtedajšou pravopisnou úpravou, J. Loos (1871) názov *Čechy* ani *Česko* nezachytáva, hoci má obyvateľské meno *Čech* a prídavné meno *český*. S. Czambel v slovníkovej časti Rukoväte spisovnej reči slovenskej (1902) uvádza iba podobu *Čechy*. V Slovenskej mluvnici so zvláštnym zreteľom na pravopis z r. 1921 od J. Damborského, ktorá bola schválená ako učebnica "pre stredné školy výnosom ministerstva školstva a národnej osvety čís. 68,146 zo dňa 26. červenca 1921", uvádza sa na s. 15 v kapitole o písaní veľkých písmen v skupine mien krajín popri názvoch *Slovensko, Československá republika, Francúzsko, Rusko* aj názov *Česko*. M. Kálal (český jazykovedec a učiteľ) vo svojom Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí (1924) zaznačuje podobu *Česko* (s poznámkou miesto *Čechy*). Pravidlá slovenského pravopisu (ďalej PSP) z r. 1931, ktoré sa pripravovali pod vedením českého jazykovedca V. Vážneho a pri ktorých sa uplatnila čechoslovakistická ideológia a koncepcia jednotného československého jazyka, zaznačujú iba podobu *Čechy*. P. Tvrdý v Slovenskom frazeologickom slovníku (1933) jednoslovné názvy českej krajiny spracúva takto: *Čechy = Česko*, kým pri hesle *Česko* podobu *Čechy* nemá, z čoho možno usudzovať na preferovanie podoby *Česko*. O podobe *Česko* sa písalo aj v časopise Slovenská reč v rubrike Rozličnosti, ktorú pripravoval H. Bartek (1938/39). H. Bartek konštatuje, že "medzi tvarmi *Česko* a *Čechy* je taký rozdiel ako medzi *Uhry* a *Uhorsko*. Slová *Uhorsko* a *Česko* prevládajú v živej reči, takže im hodno dávať prednosť. Naproti tomu slová *Uhry* a *Čechy* pociťujeme ako archaizmy." Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 uvádzajú obidve podoby *Čechy* a *Česko*, a to na miestach, kde podľa abecedného zaradenia patria. Z politických dôvodov nedokončený Slovník spisovného jazyka slovenského z r. 1946–1949 od A. Jánošíka a E. Jónu rovnako zaznačuje obidve podoby, a to na miestach, kde podľa abecedného zaradenia patria, pričom ich vykladá rovnako, uvedením druhej podoby ako synonymnej a spojením "krajina obývaná Čechmi". Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 (a rovnako aj 11. vydanie z r. 1971) sa vrátili k riešeniu zhodnému s PSP z r. 1931, t. j. uvádzajú iba podobu *Čechy*. Slovník slovenského jazyka 1 (1959) podobu

Čechy hodnotí ako neutrálnu, kým podobu *Česko* ako zastaranú. Najnovšie Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1991 odrážajú súčasný stav v používaní a hodnotení obidvoch podôb, to značí, že zachytávajú obidve podoby, a to na miestach, kde podľa abecedného zaradenia patria.

Z tohto nášho prehľadu vidieť, že podoba *Česko* sa v slovníkových prácach i gramatikách a pravopisných príručkách uvádzala už od polovice 19. storočia. Bol to odraz nielen skutočného stavu v používaní tejto podoby v hovorených, ako aj písaných jazykových prejavoch, ale aj systémovosti tvorenia názvov krajín príponou *-sko* v slovenčine. To, že podoba *Česko* nebola iba konštruktom autorov slovníkových a gramatických prác, sme ukázali na tom, že ju už bežne používal E. Štúr a jeho spolupracovníci v Slovenských národných novinách (1845–1848), že ju zaznačuje český jazykovedec M. Kálal v Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí a napokon sa možno o tom presvedčiť aj v dobových prameňoch, ako je denná tlač, časopisy a rozličné publikácie. Na potvrdenie tohto nášho konštatovania prinášame aspoň dva doklady: *Sto a sto článkov som napísal nielen do Národných novín, narečnil som sa v parlamente, naprednášal v Prahe, v Česku, na Morave, na Slovensku.* (M. Rázus) - *Čo žiadame pre Slovensko, to žiadame tiež pre všetky ostatné zeme Československej republiky: pre Moravu so Sliezskom a pre Česko.* (F. Juriga)

Pravda, ani v českom prostredí podoba *Česko* nebola a nie je úplne neznáma. V súvislosti s federatívnym usporiadaním Česko-Slovenska od r. 1969 sa v českej odbornej, ale aj neodbornej tlači rozvinula širšia diskusia, v ktorej sa jedni prihovárali za používanie podoby *Česko*, a to najmä ako jednoslovného pomenovania v tom čase oficiálneho názvu *Česká socialistická republika*, iní boli proti tejto podobe. Napr. podľa J. Běliča (1968) síce "jednoslovné označení oblasti českého národa, jako je napr. pro slovenskou oblast název *Slovensko*, pro maďarskou *Maďarsko*, dále *Polsko, Rusko* atd., se vlivem historických okolností v minulosti u nás nerozšířilo, a pokud je od posledního desetiletí 18. stol. v literatuře ojedinele doložen obdobný název *Česko*, míní se jím obyčejně zase jenom *Čechy*", pričom dopĺňa, že najstarší doklad zachytený v lexikálnom archíve Ústavu pro jazyk český ČSAV na podobu *Česko* je z r. 1777 z Knihy metodní pro učitele českých škol. J. Bělič ďalej konštatuje, že "proti názvu *Česko* nemohou být námitky z hlediska jazykové správnosti: je to podstatné jméno tvořeno naprosto zákonitě od prídavného jména *český...*" a že "skrytou existenci tohoto názvu lze vlastně vidět v pojmenování *Československo*, neboť z významového hlediska tu jde o prostě slučovací souřadný poměr obou částí složeniny, nikoli o přívlastkové spojení nesamostatného slovního základu prídavného jména *český*

s podstatným jménem *Slovensko*". Podľa J. Běliča námiety proti zavedeniu slova *Česko* môžu v českom prostredí vychádzať iba z jeho relatívne malej frekvencie v používaní. Za používanie názvu *Česko* sa prihovárať aj ďalší významný český jazykovedec F. Trávníček, a to už koncom tridsiatych rokov a znova koncom štyridsiatych rokov (literatúru pozri v článku J. Běliča). Napokon názov *Česko* uvádza aj Slovník spisovného jazyka českého 1 (1. vyd. z r. 1960, 2. vyd. z r. 1989), ktorý ho hodnotí ako zastarané slovo s výkladom "Čechy, Čechy a Morava (na rozdiel od Slovenska)". Z tohto výkladu vychádza, že sa tu slovo *Česko* chápe vlastne vo dvoch významoch. V prvom význame vymedzuje iba územie Čiech, v druhom význame vymedzuje územie Čiech a Moravy. Názov *Česko* zaznačuje aj Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost z r. 1978, a to bez akéhokoľvek kvalifikátora ako neutrálne slovo; má ho jednak v hesle *český* s vysvetlením, že ide o prídavné meno k názvom *Čech, Čechy, Česko*, jednak v časti *Zeměpisná jména*, zaradenej samostatne na konci slovníka, ako osobitné heslo s výkladom "Česká socialistická republika, ČSR". Pri názve *Čechy* sa po gramatických informáciách uvádza, že je to "historické územie" v Česko-Slovensku. Používanie názvu *Česko* v Českej republike sme bližšie nesledovali, no príležitostne sme ho počuli z úst českých občanov vo vysielaní Denníka ČST v r. 1990 i 1991 a máme aj jeden písomný doklad z časopisu *Mladý svět* (32, 1990, č. 44, s. 20): *To at' zvládnou literární a jiní historikové, řekl jsem si nakonec, nebo sami čtenáři, až vyjde Cesta Českem mých otců...*

Názvami *Čechy* a *Česko* sa podrobnejšie zaoberal aj L. Dvonč (1969), ktorý uviedol aj názory niektorých ďalších českých autorov na podobu *Česko*, pričom v závere konštatuje, že "či sa názov *Česko* bude skutočne aj používať, o tom rozhodne len prax používateľov jazyka". Ako ukazuje súčasná jazyková prax, frekvencia v používaní podoby *Česko* na Slovensku vzrastá. Uvedieme aspoň niekoľko príkladov:

Zaujímavé pritom však je, že z hľadiska logiky pána Jičínskeho nie sú v žiadnom prípade spochybnené hranice Česka, hoci ich hranice, či už s Nemeckom, Poľskom alebo Rakúskom, boli ako každé iné určené na základe medzinárodných zmlúv a dohôd. (Nový Slovák, 2, 1991, č. 33, s. 3) – *Na druhej strane česká politika doposiaľ nie je schopná sa skutočne a úprimne vyrovnat' s dedičstvom genocídy nemeckej menšiny v Česku po roku 1945.* (Nový Slovák, 2, 1991, č. 33, s. 3) – *V situácii, kde susedia Česka nie sú ani očarení českými predstavami o vlastnej centrálnej pozícii v našej galaxii, ani ochotní kupovať české výrobky, ani mať na krku množstvo ambulantnej českej pracovnej sily.* (Slovenský národ, 2, 1991, č. 50, s. 2) – *Komunizmus v Česku.* (Slovenský národ, 2, 1991, č. 50, s. 3) – *A keď sa konečne niečo*

urobilo a nejaká pomoc poskytla, zas to bolo v prvom rade pre Česko a Moravu. (F. Vnuk, 1991) – *Keď to prezident Beneš odmietol urobiť, zišli sa 29. septembra 1938 v Mníchove predstavitelia Anglicka, Francúzska, Nemecka a Talianska a podpísali dohodu, ktorou prireklí Nemeckej ríši etnicky nemecké pohraničné územia Česka a Moravy.* (M. S. Ďurica, 1990)

Z prehľadu spracovania názvu *Česko* a jeho hodnotenia v slovníkových a gramatických prácach, z dokladov z jazykovej praxe i z postojov jazykovedcov k tomuto názvu v odbornej jazykovednej literatúre vyplýva pre nás tento záver: Názov *Česko* je v slovenčine systémový, utvorený v zhode so slovotvornými zákonitosťami platnými pri tvorení jednoslovných názvov krajín príponou *-sko*, resp. jej závislým variantom *-cko*. Z hľadiska jeho významovej náplne možno tu hovoriť o dvoch tendenciách: Po prvé chápať názov *Česko* ako synonymný s názvom *Čechy*, ktorým sa pomenúva iba "historické územie" Čiech. Na takéto chápanie významu poukazujú napr. aj doklady od F. Jurigu, M. Rázusa, M. S. Ďuricu, F. Vnuka. Po druhé chápať názov *Česko* ako ekvivalent oficiálneho názvu *Česká republika*, ktorá zahŕňa územie Čiech, Moravy a Sliezska. Na takéto chápanie názvu poukazujú najmä doklady zo súčasnej publicistiky. Až jazyková prax ukáže, ktorá tendencia preváži. Z dokladov sa však skôr ukazuje, že názov *Česko* sa v súčasnosti viacej uplatňuje ako jednoslovný ekvivalent oficiálneho názvu *Česká republika*, hoci v staršom období sa vzťahoval viacej na územie Čiech, a nie už na Moravu a Sliezska.

Z hľadiska frekvencie používania názvov *Čechy* a *Česko* treba konštatovať, že zatiaľ má dosť výraznú preferenciu podoba *Čechy*, ktorá je však z hľadiska tvorenia v súčasnosti výnimočná (iné takto utvorené názvy krajín sa v slovenčine už úplne prestali používať alebo majú výrazný príznak zastaranosti; porov. Považaj, 1992). Tento stav v používaní podoby *Česko* v slovenčine bol podľa našej mienky umelo ovplyvnený aj jej úplným vylúčením zo základných normatívnych príručiek v istých obdobiach vývinu spisovného jazyka (porov. Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 až 1971, ale aj také publikácie ako Praktická príručka slovenského pravopisu od A. Zaunera, Príručka slovenského pravopisu pre školy od J. Oravca a V. Lacu) a tým aj z kartografických diel, prípadne jej hodnotením v Slovníku slovenského jazyka ako zastaraného slova. V súčasnosti však hodnotenie podoby *Česko* ako zastaranej nie je odôvodnené, a preto jej zachytenie v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 pokladáme za opodstatnené.

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, Bratislava*

- BARTEK, H.: Čechy, gen. Čiech; Česko, -a. Slovenská reč, 7, 1938–39, s. 70.
- BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenski Česko-Lat'insko-Nemecko-Uherski. 1. Budae 1825.
- BĚLIČ, J.: Čech – Česko? Naše reč, 51, 1968, 299–301.
- CZAMBEL, S.: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. Turčiansky Sv. Martin, Kníhkupec-ko-nakladateľský spolok 1902. 376 s.
- DAMBORSKÝ, J.: Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis. 3. opravené a doplnené vyd. Nitra, nákladom a tlačou Š. Huszára 1921. 160 s.
- DOČKAL, V.: Československý aj česko-slovenský. Národná obrada, 1, 1990, č. 118 z 29. 9. 1990, s. 10.
- DVONČ, L.: Čechy – Česko. Slovenská reč, 34, 1969, s. 254–256.
- HATTALA, M.: Mluvnica jazyka slovenského. Pešť 1864. 272 s.
- JANČOVIČ, Š.: Noví maďarsko-slovenski a slovensko-maďarski slovník. 2 zv. Sarvaš, Nákladom vydavateľa 1848. 448 + 417 s.
- JÁNOŠÍK, A. – JÓNA, E.: Slovník spisovného jazyka slovenského. Turčiansky Svätý Martin 1946–1949. 992 s.
- KAČALA, J.: Čo káže zdravý rozum. Národná obrada, 1, 1990, č. 106 z 15. 9. 1990, s. 10 (1990 a).
- KAČALA, J.: Poznámka jazykovedca. Národná obrada, 1, 1990, č. 130 z 13. 10. 1990, s. 10.
- KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica, vlastným nákladom 1924. 1012 s.
- KOČIŠ, F.: O názve našej republiky. Národná obrada, 1, 1990, č. 93 z 31. 8. 1990, s. 10.
- LOOS, J.: Slovník slovenskej, maďarskej a nemeckej reči. Pešť 1871. 652 s.
- POVAŽAJ, M.: Jednoslovné názvy krajín a štátov v slovenčine. Kultúra slova, 26, 1992, s. 70–79.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Praha, Matica slovenská 1931. 364 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1940. 484 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1953. 408 s.; 11. vyd. 1971. 424 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1991. 536 s.
- Slovenskije národnije novini 1845–1848. Reedícia. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry 1956.
- Slovník slovenského jazyka. 1. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959. 760 s.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha, Academia 1978. 800 s.
- Slovník spisovného jazyka českého. 1. Red. B. Havránek. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1960. 1311 s.
- ŠTÚR, L.: Nauka reči slovenskej. Prešporok 1846. 216 s.
- TVRDÝ, P.: Slovenský frazeologický slovník. Praha – Prešov, Československá grafická únia, úč. spol. 1933. 844 s.

Ks

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Netreba mu dierky do nosa dlabat'

Sú slová a obrazné slovné spojenia, frazeologické jednotky známe len v istom kraji, v istej obci – ba i také, čo vyrástli a používajú sa iba v obmedzenej spoločnosti, v jednej rodine. Môžu to byť prvky, ktorých významová a expresívna hodnota si zaslúži, aby prekročili prah svojho domoviska a vstúpili do jazykového povedomia našich ľudí ako plnohodnotná tehlička v ich rečovom prejave. Vari každý z nás by takéto výrazy mohol uviesť ako príklad. Spisovatelia, slovesní umelci, sú tí vzácní jednotlivci, čo môžu a majú takéto lexikálne prvky vynášať na svetlo verejnosti. Robia to najmä oni, ale nielen oni. Človek so zdravým jazykovým povedomím a s jemne merajúcim citom takéto osobitné prvky, dôkazy vtipného myslenia, so žičlivým potešením víta a potom ich postupne zaradí aj do svojej osobnej slovnej zásoby.

Z Novohradu (okresy Lučenec, Veľký Krtíš) a z rodiska (Halič) poznám slovesnú frazeologickú jednotku *on/ona nemá dierky do nosa*. – Nosil som ju v jazykovom povedomí v presvedčení, že celkom isto ju má a používa vo svojom diele daktorý náš spisovateľ. V lístkovej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV ani medzi dokladmi zo staršej, ale ani z novej literatúry nie je a nenájdete ju ani v našich slovníkoch. To však ešte neznačí, že by sme ju predsa len pri dôkladnom prezeraní diel našich spisovateľov napokon nenašli.

Na krajový obrazný slovesný výraz *nemá dierky do nosa* – ako ukazuje náš nadpis – sa poprizeráme malou okľukou; cez iný, čo je s ním vnútorne i svojou podobou zviazaný a môže ho razom vyvolať vo vedomí.

Počul som, ako staršia kolegyňa (učiteľka) z Detvy, radorečná a vtipná osoba, v živom dialógu charakterizovala správanie istého človeka výrokom *Tomu netreba dierky do nosa dlabat'*. – Zháčil som sa, no vzápätí mi svitlo: uvedomil som si jeho významovú hodnotu. Reku, komu netreba dierky do nosa dlabat', ten ich má a nemožno ho znevážiť výčitkou, že mu chýba vofačo, čo musí mať každý normálny človek...

A práve variant slovesného výrazu *netreba mu dierky do nosa dlabat'* sme našli v kartotéke Slovníka slovenských nárečí, a to v takomto znení: *Netreba mi dierki do nosa vrtat'*. (Rimavská Píla) – *Ti mi nebudeš diarki do*

nosa vrtat. (Rochovce) – Doklady ukazujú, že domovským krajom našej dvojice obrazných výrazov je južné stredné Slovensko.

Keď obrazné lexikálne jednotky *nemá dierky do nosa* - *netreba mu dierky do nosa dlabat'* postavíme vedľa seba, je jasné, že vlastne vystupujú ako súvzťažná (korelovaná) dvojica. Prvá z dvojice charakterizuje istého človeka negatívne, druhá kladne, pochvalne. Pritom treba podotknúť, že prvý člen dvojice nemá presný kladný náprotivok; výraz "má dierky do nosa" sa nepoužíva. Veľmi dobre ho zastupuje sýty obrazný výraz, ktorým sme napísali našu poznámkovú úvahu: *netreba mu dierky do nosa dlabat'*. *Nemá dierky do nosa* značí nevedieť, čo sa (práve) patrí; nespraviť v danej situácii, čo je primerané, čo sa podľa prijatých spoločenských pravidiel žiada. – Ak dakto príde do vašej domácnosti nevhodne, ba zostane aj potom, keď ste mu naznačili, že by ste mu radi videli päty, môžete si o ňom pomyslieť a potom i povedať: *nemá dierky do nosa*, t. j. nevie, čo má vedieť každý ako-tak vychovaný človek. – A zasa naopak. Keď voľakto iný je spoločensky obrúsený a robí len to, čo sa patrí, napríklad odpovie vám načas na list, zablahoželá, keď treba blahoželat', povzbudí, keď načím povzbudiť, nedotkne sa neláskavým slovom, povieme o ňom: *tomu netreba dierky do nosa dlabat'/vrtat'*.

Obrazné výrazy *nemá dierky do nosa* - *netreba mu dierky do nosa dlabat'* sú podľa nášho náhľadu prichľadné. Ten, kto ich počuje, zo situačnej súvislosti rečového prejavu pochopí, čo sa nimi malo vysloviť. Pritom obidva majú korenie dobre dávkovanej citovej príznakovosti a v tom druhom (*netreba mu dierky do nosa dlabat'*) je navyše detviansky ladený prvok pochvaly (porov. pod Poľanou známy eufemický slovesný výraz *písať dakomu po chrbte* (= biť, "mastit" ho).

Keď posudzujeme vonkajšiu stránku obidvoch predstavených výrazov a chceli by sme ich zaradiť medzi známe frazeologické jednotky, ponúka sa nám zaradiť ich do hesla *nos*, lebo v ňom čítame napr. aj také frazeologické jednotky ako *mať dobrý nos na niečo* (vedieť predvídať), *nevidieť si ďalej od nosa* (byť úzkoprý). *Nos* ako telesný orgán sa výrazne uplatňuje v obraznom vyjadrovaní, a práve toto pomáha odôvodniť motivovanosť dvojice našich miestne obmedzených slovesných výrazov.

Význam krajovej frazeologickej jednotky *nemá dierky do nosa* je v dotyku s významom slovesného výrazu *byť bezočivý*, ibaže sa ňou vyslovuje nenápadnejšia vlastnosť. Posudzujeme ju miernejšie, lebo nie je až tak zaťažaná odmietavým citovým postojom. – Pri správaní toho, kto nemá dierky do nosa, cítime iba vnútorné rozhorčenie, ako by sme sa zaňho sami hanbili, kým bezočivého môžeme aj priamo (nahlas) obviňovať. – Britký

výraz *netreba mu dierky do nosa dlabat'* je zasa akousi žartovnou pochvalou.

Napokon sa treba spýtať: Môže mať obrazný výraz *nemá dierky do nosa* výhľad stať sa všeobecnejšie známou frazeologickou jednotkou a má takú nádej aj jeho protiklad (antonymum) *netreba mu dierky do nosa dlabat'/vrtat'*? Nazdávame sa, že prvý z nich má všetky vlastnosti vtipného obrazného výrazu – a ten druhý je iba jeho odvodeninou s ostrejšou dávkou expresivity.

Prosíme našich čitateľov, aby pridali polienko na doplnenie a vari aj opravenie tejto našej poznámky, ale aj o to, aby ponúkli do našej rubriky zrnko zo svojej obraznej slovnéj zásoby.

Gejza Horák

ROZLIČNOSTI

Podstatné mená typu diagonála, pentagonála

Pri skúmaní vzniku slov typu *diagonála*, resp. pri ich slovotvornej analýze sa ukazuje, že jestvuje neveľká skupina slov zakončených na *-ála*, ktoré majú zreteľný význam "čiara, línia istého druhu alebo istej podoby". Preto možno aj z dnešného hľadiska pokladať zložku *-ála* za príponu. Pritom je známe, že slová uvedeného typu vznikli substantivizáciou latinského prídavného mena: *linea diagonalis* → *diagonalis* → *diagonála*.

Diagonála – ako ukazuje jej slovotvorná história – je čiara, ktorá ide cez uhly: *dia* znamená cez, naprieč, morféma *gon* je z *gonia* – uhol. Je to teda uhlopriečka, priamka, ktorá v štvoruholníku ide cez dva protiľahlé uhly. *Ortogonalá* je priamka, ktorá sa dotýka inej priamky v priamom uhle, lebo *orthos* znamená priamy, pravý.

V tejto súvislosti možno upozorniť na to, že zložka *dia-* ani v slove *dialóg* nemá význam číslovky dva, ako to niekedy mylne interpretujú tí, ktorí nepoznajú pôvod tohto slova. Slovo *dialóg* je totiž odvodené od gr. slovesa *dialogesthai*, čo znamená "vzájomne sa zhovárať", teda zhovárať sa nielen vo dvojici, ale aj v skupine viacerých osôb.

Základným slovom v skupine názvov čiar však nemusí byť len gr. *gonia* – uhol. V slove *špirála* je týmto slovom gr. *speira*, resp. latinizované *spira*,

čo znamená "závit", teda je to závitnica. V dvojici *vertikála* – *horizontála* sú základovými slovami lat. *vertex*, *verticis* – vrchol a gr. *horidzón*, *horidzontos* – ohraničujúci (teda v slovenskej podobe zvislica a azda obzornica, t. j. myslená čiara ohraničujúca obzor). V slove *radiála* je základom lat. *radius* – lúč, teda čiara, ktorá ide zo stredu (kruhu) smerom k obvodu. V slove *ordinála* je zase *ordo* – poriadok, preto sa tak označuje kolmica na os x, na ktorej ležia združené (usporiadané) obrazy premietaného bodu. V slove *normála* (priamka idúca bodom krivky a kolmá v tomto bode na dotyčnicu) je základom lat. *norma* – pravidlo.

V geologických názvoch *synklinála* a *antiklinála* badať už istý významový posun. V základe tu je grécke sloveso *klinein* – skláňať sa, byť naklonený, ale už nejde o čiaru, lež o časť vrásky, jej vrcholová a údolnú časť. V slove *magistrála* sa základovým slovom *magister* – majster naznačuje, že ide o hlavnú, vedúcu líniu. Preto sa slovom *magistrála* označuje hlavná dopravná tepna alebo iná komunikácia (porov. tatranská magistrála, t. j. hlavná turistická trasa).

Napokon v slovách *pentagonála* a *hexagonála* už vôbec nejde o čiaru, ale o istú množinu prvkov, v súčasnosti o skupinu, zoskupenie štátov (piatich alebo šiestich). Hoci časť *dia-* v slove *diagonála*, ako sme to už uviedli, nemá význam "dva", predsa ju môžeme istým spôsobom spájať s touto číslovkou. Diagonála je totiž spojnica protihľých uhlov, teda vlastne dvoch uhlov. Potom môžeme veľmi ľahko namiesto zložky *dia-* použiť číslovky a tak utvoriť pre zoskupenie piatich štátov podobu *pentagonála*, pre zoskupenie šiestich štátov utvoriť názov *hexagonála*. Možno tu hovoriť o istej obraznosti vyjadrenia naznačujúcej vzájomné spojenie jednotlivých prvkov množiny, v našom prípade štátov (krajín), pričom číslovka naznačuje počet prvkov – štátov (krajín). Tých môže byť päť, ako je to v názve *pentagonála*, šesť, ako je to v názve *hexagonála*, ale napr. aj štyri – *tetragonála*, resp. osem – *oktagonála*.

Ján Horecký

Ks

SPRÁVY A POSUDKY

Zas o krok bližšie k cieľu

(Veľký slovensko-ruský slovník. IV. diel. Bratislava, Veda 1990. 760 s.)

Pred krátkym časom vyšiel už 4. zo 6 zväzkov Veľkého slovensko-ruského slovníka (obsahujúci písmená R, S, Š) – diela mimoriadneho odborného a spoločenského významu, ktoré si kladie za cieľ konfrontovať slovnú zásobu slovenčiny so slovnou zásobou ruštiny.

Autorský kolektív v zložení L. Balážová, V. Dorotjaková, P. Ďurčo, E. Fifiková, M. Filkusová, B. Haasová, A. Jarošová, M. Masárová, M. Petrufová sa pri spracúvaní rukopisu riadil jednak všeobecnými zásadami spracovania dvojjazyčných slovníkov, jednak koncepciou slovníka, teoreticky hlbšie rozvinutou v 2. zväzku. Pre posledné zväzky diela, a teda aj pre recenzovaný 4. zväzok, je charakteristické detailné rozpracovanie sémantickej štruktúry hesla a bohatý ilustračný materiál, čo je pre slovník daného typu mimoriadne závažné, lebo od toho často závisí exaktnosť konfrontácie, správnosť a výstižnosť ekvivalentov. Autori osvedčili zmysel pre systémový pohľad a pre jemnú lingvistickú analýzu jazykového materiálu. Usilovali sa o dôslednú realizáciu vytýčenej koncepcie a čo najúplnejšiu konfrontáciu zvoleného úseku slovej zásoby slovenčiny a ruštiny. Napriek dobrej teoretickej príprave, zodpovednému prístupu a očividnému úsiliu dôsledne a presne uplatňovať zásady stanovené koncepciou nevyhli sa ani niektorým nedostatkom, a to najmä pri spracúvaní sémantickej štruktúry hesla, určovaní ekvivalentov, resp. pri doložení ich použitia príkladmi (exemplifikácií), čo pri rozsiahlosti spracúvaného materiálu, zložitosti lexikálnosémantických vzťahov medzi konfrontovanými systémami i vnútri každého z nich a s ohľadom na časové dimenzie spracovania zväzku je vcelku pochopiteľné. Navyše pri maximálnom rozsahu a hĺbke spracovania materiálu, o čo sa usiluje každý veľký slovník, aplikácia každej schémy – čiže aj koncepcie – je do istej miery umelým zásahom do živého organizmu jazyka. Preto v niektorých prípadoch môže byť každé riešenie diskutabilné. Aj naše pripomienky sú len námetmi na jedno z možných riešení.

Hoci synonymá sú jedným zo základných sémantizačných prostriedkov, narábať s nimi treba veľmi opatrne. Napríklad pri hesle *šťastný* v 5. význame (majúci šťastie) ekvivalentové synonymá *šťastlivýj*; *vezučij*; *udačlivýj* – hoci sú od seba oddelené bodkočiarkou, ktorá naznačuje ich relatívnosť,

ale je málo prognostická a málo inštruktívna – nie sú skutočnými synonymami v zmysle ekvivalentu (aspoň exemplifikácia tomu nenasvedčuje), ale len prekladom sémantizácie. Okrem toho nie sú si rovnocenné ani štylisticky. Vo 4. význame tohto hesla sa zasa ako sémantizujúce synonymá uvádzajú slová *príjemný* (úplne nesprávne!) a *radostný* (nepresne !) a ako ekvivalentové synonymá zasa slová: *radostnýj*, *blagopolučnýj*, motivované iba kontextom. Je to dôsledok dosť voľného narábania so sémantickou štruktúrou heslového slova. Tu by bolo možné vyčleniť aj ďalšie a adekvátnejšie semémy, ako napr.: prinášajúci šťastie (*šťastné číslo*, *šťastná ruka* a pod.). Kontextom motivovaný preklad heslového slova sa neprávom ocitá medzi ekvivalentmi aj v prípade hesla *stlmiť*: 1. (stíšiť hlas, zvuk ap.) *priglušit'*, *sdelat' tiše*, *ponizit'*. *Ponizit'* možno len *golos*. Na výstižnú sémantizáciu stačí uviesť: 1. (nejaký zvuk) *priglušit'*, *sdelat' tiše* 2. (svetlo) *ubavit'*, *priglušit'* 3. (silu, intenzitu niečoho) *smiagčit'*.

Účinným nástrojom identifikácie sém môže byť aj sémantická konfrontácia prvkov slovo tvornej čeľade, napr.: *šťastie* – *šťastný*, *sila* – *silný*. Na jej základe možno a aj by bolo správnejšie vyčleniť semémy v zhode s významami substantíva (pocit šťastia; priaznivá zhoda okolností) a pri hesle *sila* zasa semémy "účinnosť" (*právná sila*, *nadobudnúť silu*), "výkonnosť" (*sila motora*); pri hesle *silný* zasa semému "početný" (*silná armáda*, *silný oddiel*). K heslu *sila* máme aj ďalšie poznámky. V rámci významu 1b sa žiada vyčleniť ekvivalent *sily*, *usilija* (*vynaložiť všetky sily*, *spoločnými silami*), iné exemplifikáty zasa presunúť (*sila slova*, *dôkazov* pod 1d, *vedúca sila spoločnosti* – pod 1h); spojenia z *celej sily*, *v rozkvetie síl*, *z posledných síl*, *čo sily stačili* nie sú podľa nás voľnými spojeniami a naopak spojenie *sily vypovedávajú* možno hodnotiť aj ako voľné (vypovedať môže: zdravie, zrak, nohy, motor, práčka...), úslovie typu *v jednote je sila* patria hádam na koniec hesla a pod.

Spracovanie tohto hesla ukazuje, že aj skratka odboru, ktorá býva spravidla dostatočnou sémantizáciou, môže niekedy zahmlieť sémantickú štruktúru hesla. Skratka *ekon.* (= ekonomický termín) pri tomto hesle vyčleňuje semému označenú písmenom g a ilustrovanú spojeniami *pracovná sila* – *ra-bočaja sila*, *kúpna sila* (peňazí) – *pokupatel'naja sila* al. *sposobnosť*. V skutočnosti tu ide o dve semémy.

Žiadalo by sa jednotnejšie spracovať prípady, keď nejestvuje jednotný ekvivalent (stratový: 1. *ubytočnýj*; *nerentabel'nyj*; *passivnyj*; 2. el. prekladá sa nepriamymi pádmí podstatného mena *poteria*; sutinový geol. príf. k *sutina* 2.; prekladá sa individuálne. V tomto prípade však príklady oprávňujú stanoviť ekvivalent *selevoj*).

Nerovnaká je aj hĺbka sémantickej analýzy, spôsob vyčleňovania semém. Napr. pri hesle *rastlinný* sa vyčleňujú tri semémy: 1. týkajúci sa rastlín, 2. zložený z rastlín, 3. vyrobený z rastlín, ktoré sú nerovnej úrovne a z hľadiska prekladu irelevantné. Prvá z nich dostatočne pokrýva objektívnu skutočnosť označovanú ekvivalentom. V iných prípadoch sa nevolí taký jemný raster (pozri heslá *rastový*, *sedatívny*), hoci niekedy je priam nevyhnutný (heslo *sedemdielny* – nezohľadňuje významy slova *diel*).

V úsilí o úplnosť sú v exemplifikačnej časti niekedy aj nefunkčné ilustrácie, napr. pri číslovkách, ale aj inde (sedemdesiat: dní, metrov, kilogramov, rokov, korún). Na druhej strane zasa chýbajú exemplifikácie relevantné z hľadiska šírky uplatnenia ekvivalentu. Týka sa to nielen exemplifikácií, ale aj celkovej sémantickej štruktúry hesla. Napr. pri hesle *strelec* by bolo treba vyčleniť samostatný význam (úspešný zakončovateľ) *snajper* (v basketbale), *bombardir* (vo futbale); pri hesle *skladačka* zasa: (hračka) *konstruktor*. Heslo *sprievod* zasa nevyužíva a dostatočne neilustruje škálu ekvivalentov *svita*, *eskort*, *kortež* a pod. Z hľadiska spresnenia relevantnosti ekvivalentov žiadalo by sa doplniť výrazy: *rúčka lopaty* – *čerenok* (dľa) *lopaty*; *senátny výbor* – *senatskij komitet*; *skúšobná dráha* – *poligon*; *splnomocnenec pre veci...* – *poverennyj po delam...*; *špionážna družica* – *sputnik-špion*, *špionážne lietadlo* – *samo'ot-špion*; *prípraviť sa, pozor štart!* – *na start*, *vnimanije*, *marš!*; *sláva víťazovi* – *česť porazeným!* – *pobediteľam* – *vostorg*, *proigravšim* – *sočuvstvije!*; *Snehulienka a sedem trpaslíkov* – *Belosnežka i sem' gnomov*; *rozdel' a panuj!* – *razdel'aj i vlast-vuj!*

Niektoré exemplifikáty sú nesprávne: napr. pri hesle *stena* športové výrazy *obranná stena*, *utvorit' stenu* sú umelé, používajú sa výrazy *obranný múr*, *postaviť múr*.

Chýbajú niektoré slová či významy z hovorovej vrstvy slovej zásoby, napr.: *rolba* šport. hovor. – *ldouboročnyj kombajn*, *roleta* (zlý povrch cesty) – *stira'naja doska*, *spacák* hovor. – *spal'nik* a pod.

K nedostatkom zavineným dlhými výrobnými lehotami slovníkov vôbec treba pripočítať chýbajúce niektoré novšie slová a výrazy, ako napr.: *rekvalifikácia* – *pereobučeniye*, *dopodgotovka*; *rekvalifikovať* (sa) – *pereučit' (sia)* (*na drugije professii*); rotácia (kádrov) *rotirovanije*, *rozdelenie kompetencij* – *razgraničeniye kompetencij*; *rozbitie republiky* – *rasčleneniye respubliky*; *spotrebný kôš* – *potrebiteľ'skaja korzinka* a pod., čo bude treba vziať do úvahy pri reedícii diela.

Pokiaľ ide o jazykovú stránku diela, slovník je spracovaný na dobrej úrovni a v plnom rozsahu zachováva spisovnú normu oboch jazykov.

Recenzovaný zväzok Veľkého slovensko-ruského slovníka znamená ďalší krok k dosiahnutiu vytýčeného cieľa a k splneniu jednej zo základných úloh súčasnej slovenskej jazykovedy – k vypracovaniu vedeckého akademického slovníka konfrontujúceho spisovnú slovenčinu s jedným z najbohatších slovanských jazykov.

Dezider Kollár

SPYTOVALI STE SA

Máte starosti s wattmi? – M. Ž. z Bratislavy nám napísal: "V rozhlasovej besede o elektrickej energii sme si od odborníka vypočuli, že naše elektrárne majú k dispozícii rezervné zdroje schopné nahradiť aj taký výpad elektrického prúdu, ako je tisíc megawatt. Je vyjadrenie tisíc megawatt správne?"

Spojenie tisíc megawatt je gramaticky chybné. V slovenčine sa podstatné meno *megawatt* skloňuje podľa vzoru *dub* a v spojení so základnými číslovkami sa používa v takom čísle a páde, ako si to príslušná číslovka vyžaduje: po číslovke *jeden* v nominatíve jednotného čísla, po číslovkách *dva*, *tri*, *štyri* v nominatíve množného čísla, po číslovke *päť* a nasledujúcich číslovkách v genitíve množného čísla. Pri gramaticky správnom vyjadrovaní teda používame spojenia *jeden megawatt*, *dva megawatty*, *tri megawatty*, *štyri megawatty*, *päť megawattov*, *sto megawattov*, *tisíc megawattov* a pod.

Odborný termín *megawatt* je utvorený podľa rovnakého slovotvorného modelu ako odborné termíny *megahertz*, *megaohm*, *megasiemens*, *megavolt* a pod. Gréckym výrazom *mega* v prvej časti takto zložených slov sa označuje miliónnásobok fyzikálnej jednotky, ktorú pomenúva ich druhá časť. Jeden megawatt teda predstavuje elektrický výkon milión wattov a tisíc megawattov sa rovná miliarde wattov.

Adriana Ferenciková

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 26, 1992, č. 4. Vydavateľstvo Slovak Academic Press, spol. s r. o. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza dvanásťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 96,-, jednotlivé čísla Kčs 8,-. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma SAP – Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Námestie slobody 6, 810 05 Bratislava. Registr. zn. F-7050.

KUL
TÚRA
SLOVA

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Námestie slobody 6, 810 05 Bratislava, Czechoslovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1992

Cena Kčs 8,-